

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ БОЛОНСЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ

ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

АНАТОЛІЙ КОЛОТ,
доктор екон. наук, професор,
Проректор з навчальної роботи
Київського національного
економічного університету

У всіх сферах суспільного життя під впливом тих процесів, які прийнято визначати терміном "глобалізація", відбуваються суттєві зміни. Не є винятком і освітня діяльність, у якій під впливом глобалізації розгортаються неоднозначні процеси – зближення різних освітніх шкіл, уніфікації організації навчального процесу, формування єдиного освітнього простору. Водночас зберігаються національні традиції, примножуються надбання національних шкіл, які формувалися упродовж десятиліть. І все-таки домінуючою виступає тенденція зближення національних шкіл, що є наслідком згаданих вище процесів глобалізації, формування єдиного соціально-економічного простору, небувало раніше за масштабами та інтенсивністю обміну студентами і викладачами.

Слід зауважити, що спроби надати вищій школі загальноєвропейського характеру фактично розпочалися ще в 50-ті роки минулого століття з підписання **Римської угоди**. У подальшому ці ідеї знаходили свій розвиток у рішеннях цілої низки конференцій міністрів освіти європейських країн, зокрема конференцій в Сорбоні (1998 р.), коли міністри освіти Франції, Німеччини, Великої Британії та Італії підписали **Сорбонську декларацію**, яка починається словами: "*Останнім часом європейський процес набув надзвичайно великого розвитку. Та якими б суттєвими не були ці здобутки, вони не повинні затінювати той факт, що Європа – це не лише зона євро, банків та економічних інститутів: вона також має бути Європою знань*".

Розвитком ідей, сформульованих у Сорбонській декларації, стала **Болонська конвенція**, підписана в 1999 р. 29 європейськими країнами. Ця подія стала основою для розвитку так званого **Болонського процесу**.

Головною (першою) причиною, що зумовила цей процес, є докорінні перетворення в економічних системах усіх розвинених країн. Можна

стверджувати, що нині відбувається небувала за масштабами революція в економічній сфері. Це видно на прикладі швидкого вдосконалення виробництва на основі новітніх інформаційних технологій, скорочення циклів виробництва товарів і послуг та термінів їх життя.

Друга причина пов'язана з тим, що сьогодні конкуренція все більше переноситься в наукову сферу. Сьогодні виграє той, хто спроможний розробити та впровадити у виробництво новий товар. Враховуючи те, що наука і творчість починають відігравати провідну роль у розвитку економіки, організації та фірми прагнуть набирати собі не просто високоосвічені кадри, а молодь до 30 років, яка здатна до нестандартного творчого мислення.

Третьою причиною виступає внутрішня зацікленість системи освіти, іншими словами, внутрішньовузівські орієнтири підготовки фахівців безвідносно до вимог роботодавців і ринків праці. Практика показала, що система освіти, не пов'язана з виробництвом, не може готувати фахівців для практичної роботи.

Четверта група причин зумовлена ситуацією, що склалася в Європі. Сполучені Штати Америки значно випереджають Європейські країни з деяких показників, які належать до системи освіти.

Перший найважливіший показник – це частка вже підготовлених фахівців, що мають вищу освіту. В Європі цей показник вдвічі нижчий, ніж у США, що відповідно зумовлює нижчий загальний потенціал європейських країн.

Другий показник, що засвідчує рівень освіти, – це чисельність іноземних громадян, які навчаються в країні. В США число іноземних студентів перевищує 500 тис. осіб, що значно більше, ніж кількість студентів-іноземців, які опановують знання в європейських університетах.

Третій показник – це розвиток науки й інтенсивність нарощення наукового потенціалу. Сполу-

чені Штати Америки на фінансування наукових досліджень щороку виділяють більш як 3 % від валового національного доходу, тоді як країни Європи – в середньому 1,9 %.

І, нарешті, *четверта за порядком, проте чи не найперша за значущістю причина*, що зумовила необхідність проведення реформ у сфері освіти європейськими країнами, – це прагнення об'єднати свої розрізнені потенціали в єдиний економічний механізм. Адже після створення Європейського Союзу, формулювання загальноєвропейських правових норм (так званого “європейського права”), введення єдиної грошової одиниці (євро) Європа мала б бути єдиною. Однак реально цього не відбулося. Виникли проблеми з різними рівнями підготовки фахівців та трудовими законодавствами європейських країн, що стало на перешкоді переміщенню населення в межах Європи з метою отримання роботи через відмінність дипломів про вищу освіту.

Отже, постало питання про те, що якщо країни Європейського співтовариства не зможуть інтегруватися повністю, то роздібнена і розрізнена економіка Європи не зможе бути економічно ефективною, а відповідно через певний проміжок часу єдина Європа в цілому втратить здатність протистояти зростаючому конкурентному натиску інших розвинених країн, насамперед США та Японії.

Керівники європейських держав добре розуміють, що ліквідувати цей бар'єр можна тільки в результаті поетапних дій. На першому етапі треба наблизити рівні освіти в різних державах, створити загальноєвропейську систему освіти із порівнюваними національними переліками напрямів підготовки, близькими термінами навчання та високою якістю підготовки фахівців; на другому – скоригувати національні законодавства про працю так, щоб випусник будь-якого університету Європи зміг отримати роботу в будь-якій країні Європи.

Цілі Болонського процесу полягають у:

1. Підвищенні якості освітніх послуг та набуття європейською освітою незаперечних конкурентних переваг.
2. Розширенні доступу до європейської освіти.
3. Формуванні єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі.
4. Розширенні мобільності студентів і викладачів.
5. Прийнятті порівнюваної системи ступенів вищої освіти з видаванням зрозумілих в усіх країнах Європи додатків до дипломів.

Основний зміст Болонської декларації полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися протя-

гом 10 років (до 2010 р.) привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту.

Положення, що розглядаються і мають виконуватися в рамках Болонського процесу, зводяться до шести основних позицій:

1. Введення двох циклів навчання. Перший цикл для отримання ступеня бакалавра з тривалістю навчання 3–4 роки. Другий цикл для отримання ступеня магістра (1–2 роки навчання після бакалаврату) або доктора.

2. Запровадження кредитної системи. Запропоновано ввести в усіх національних системах освіти єдину систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. Система має бути накопичувальною, спроможна працювати в рамках концепції “навчання протягом усього життя”.

3. Контроль якості освіти. Оцінка якості освіти ґрунтуватиметься не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях та навичках, які здобули випускники. Будуть також встановлені стандарти транснаціональної освіти. Оцінку даватимуть акредитаційні агентства, незалежні від національних урядів та міжнародних організацій.

4. Розширення мобільності. Передбачено на основі виконання попередніх пунктів розвиток мобільності студентів та викладацького складу, а також зміни національних законодавчих актів у галузі працевлаштування іноземців.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Проголошено орієнтацію на кінцевий результат: знання випускників мають застосовуватись і використовуватись в усій Європі. Академічні ступені та інші кваліфікації мають бути реалізовані на європейському ринку праці, а професійне визнання кваліфікації – полегшене.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із завдань, що мають бути вирішені в ході Болонського процесу, є залучення в Європу великої чисельності студентів з інших регіонів світу. Вважається, що реалізовані нововведення приведуть до підвищення інтересу всього світу до вищої освіти.

Бажання України приєднатися до Болонського процесу, тобто до загальноєвропейського освітнього простору, – це не данина євромоді, а наша нагальна внутрішня потреба, зумовлена запитами ринку праці та загальносвітовими тенденціями розвитку освітньої діяльності. За цілою низкою формальних і неформальних ознак наша вища освіта має вагомні підстави до прийняття в Болонську співдружність. Дійсно, маємо величезний досвід підготовки фахівців, розгалужену матеріально-технічну базу, величезний інтелектуальний потенціал професорсько-викладацького складу, вагомими є досягнення у методичному забезпеченні навчального процесу.

Слід підкреслити, що курс на загальноєвропейський рівень розвитку був взятий нашою державою ще на початку 90-х років, коли система вищої освіти України започаткувала низку прогресивних реформ, результатом яких стало вдосконалення нормативно-правового та методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою – перехід до гуманістично-інноваційної парадигми освіти, впровадження нових освітніх стандартів, введення рівневої системи підготовки фахівців, оновлення змістової частини навчальних програм, введення системи контролю якості через ліцензування й акредитацію, виборність ректорів, демократизація через розширення прав органів самоврядування, в тому числі студентського тощо. Закони України “Про освіту” від 23.05.91 р. та “Про вищу освіту” від 17.01.2002 р. із змінами і доповненнями пройшли експертизу в Раді Європи і отримали схвальні висновки.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що українська вища освіта в цілому і економічна зокрема має всі підстави для підготовки до прийняття в Болонську співдружність. Водночас було б помилковим стверджувати, що ми де-факто вже повністю доросли до європейських стандартів в освіті і приєднання, про яке йдеться, – це справа суто формального характеру. За цілою низкою напрямів ми ще не вписуємося у Болонський процес, а за окремими навіть здаємо ті позиції, які мали до початку перебудовчих процесів (наприклад, наукова робота).

Маємо виходити з того, що освітня діяльність відповідно до вимог Болонської декларації – це не тільки і не стільки рівні, модулі, експерименти, кредити, рейтинги. Це насамперед нова філософія освітньої діяльності, нові принципи організації навчального процесу, новий тип відносин між викладачем і студентом, нові “технології” опанування знань, унеможливлення репродуктивних методів навчання, прозорість навчального процесу тощо.

Першою передумовою входження до загальноєвропейського освітнього простору на принципах, передбачених Болонською декларацією, мають стати **заходи щодо вдосконалення ступеневої підготовки фахівців.**

В Україні структура ступеневої підготовки фахівців з вищою освітою не повністю відповідає уніфікованим умовам структури, що діють у європейському співтоваристві. При цьому акцентуємо увагу на тому, що Болонська декларація не передбачає освітньо-кваліфікаційного рівня *спеціаліст*. Бакалавр за європейськими взірцями – це фахівець з повною вищою освітою. Існують також інші невідповідності.

Що стосується цього питання, то на розгляд засідання Науково-методичної комісії виносяться

пропозиції, які за умови їх підтримки будуть подані до Міністерства освіти і науки України:

- переглянути перелік економічних спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, на основі вивчення тенденцій розвитку потреб національного і світового ринків праці та досвіду країн, які приєдналися до Болонського процесу;

- ступеневу систему підготовки фахівців пропонується здійснювати на двох рівнях:

- бакалавр (4 роки) – освітньо-кваліфікаційний рівень з повною вищою освітою;

- магістр двох типів: прикладний магістр (1 рік) за відповідною спеціальністю бакалавра; магістр наук (2 роки) після відповідного бакалавра;

- переглянути та вдосконалити освітньо-професійну програму підготовки бакалаврів і магістрів напряму 0501 “Економіка і підприємництво” з метою укрупнення дисциплін (не більш як 6 на семестр);

- впровадити систему організації навчального процесу з урахуванням положень системи ECTS.

Однією з шести підвалин, на яких розбудовується Болонський процес, є запровадження загальноєвропейської системи визначення трудомісткості навчальної діяльності. Введення такої системи – нагальна потреба з огляду на мобільність студентів, необхідність перезарахування результатів навчальної діяльності.

Дотепер у різних країнах Європи застосовувались свої національні системи визначення трудомісткості роботи з опанування навчального плану. В одних випадках це були академічні години, в інших – астрономічні. Для одних країн це становило 54 години, для других – 25, третіх – 36 годин та ін.

Унормувати цей процес має запровадження системи **ECTS**, яку скорочено можна визначити як **Європейську систему залікових кредитів**. Остання передбачає введення системи обліку навчального навантаження, зрозумілого для всіх європейських країн. Кредити ECTS відображують загальне навантаження студента при вивченні певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Вони також визначають, яку частину загального річного навантаження займає даний курс (або блок курсу) в навчальному закладі, що визначає кредити.

При використанні ECTS навчальний рік еквівалентний 60 кредитам. Якщо дисципліна має, наприклад, 12 кредитів, то це означає, що студент повинен присвятити її вивченню п'яту частину річного ресурсу часу (60 кредитів). Кредити враховують усі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заліки, іспити, практика тощо) і забезпечують уніфікований підхід до визначення трудомісткості освітньої діяль-

ності студента. З часом в країнах Болонської конвенції планується введення єдиного загальноєвропейського стандарту – додатка до диплома студента, в якому записи буде зроблено в залікових одиницях ECTS, що матимуть однакову “ціну” по всій Європі.

Використання кредитів ECTS можливе у двох варіантах.

Перший варіант – це формальне введення залікових кредитів без будь-яких змін у системі організації навчання. На цьому рівні достатньо перерахувати існуюче навчальне навантаження в залікові кредити системи ECTS і відобразити його в документах (додатку до диплому, академічних довідках тощо). При такому застосуванні ECTS трудомісткість може враховуватися як у годинах, так і в залікових кредитах ECTS.

Другий варіант використання ECTS, назвемо його інноваційним, принципово відрізняється від першого. Якщо в першому випадку основою організаційної побудови навчального процесу виступають години, то на другому рівні такою основою виступають кредити. І така проста зміна одиниць має привести до серйозних змін в усій системі організації процесу підготовки фахівців. Адже зміняться система обліку діяльності викладачів і студентів, порядок розрахунків заробітної плати, вартості навчання та інших важливих процедур. У результаті цього у вищих навчальних закладах з'являться нові можливості. Наприклад, при використанні системи залікових одиниць можна буде вводити асинхронну структуру організації навчального процесу, гнучкої і мобільної системи навчання. Кількість кредитів, що нараховуються за опанування дисципліни, чітко фіксовано і не залежить від якості підготовки студента. Проте вони нараховуються студентів лише за успішну роботу.

Складовою системи ECTS є не тільки кредити, а й уніфікована шкала оцінювання знань студентів.

При цьому використовують сім різновидів (шкал) оцінок.

Оцінка ECTS	Значення оцінки
A	Відмінно – видатна робота з мінімальними помилками
B	Дуже добре – вище середнього стандарту, але з деякими поширеними помилками
C	Добре – в цілому хороша робота, але з помітними помилками
D	Задовільно – пристойно, але із значними помилками
E	Достатньо – задовольняє мінімальним вимогам
FX	Не прийнято – необхідне доопрацювання
F	Не прийнято – необхідно переробити

Що маємо зробити вже на першому етапі впровадження ECTS?

1. У навчальному плані поряд з кількістю годин (відповідно до чинного в країні порядку) представити кількість кредитів згідно із вимогами ECTS.

2. Розробити шкалу переведення своїх оцінок на оцінки ECTS.

Розглядаючи основні завдання підвищення рівня економічної освіти, варто окремо зупинитися і на цілій низці інших проблем, які потребують вирішення протягом найближчого часу. Чи не найсуттєвішим “вузьким місцем” у вищій економічній освіті залишається наукова робота, передусім наукова діяльність викладачів. Для європейської вищої школи, яка формувалася упродовж кількох століть, завжди аксіомою було таке положення: викладач має йти в аудиторію з власним науковим доробком, його лекція – це результат завершених чи виконуваних науково-дослідних робіт.

Нині в західному університеті середнього рівня важко знайти професора, який читає основні курси і не є активним дослідником, не друкується в провідних журналах світу. Якщо застосувати до деяких наших керівників курсів західні мірки щодо участі в наукових дослідженнях, то прийдемо до невітшного висновку: немалу частку дисциплін у наших вищих навчальних закладах викладають швидше викладачі-методисти, а не активні науковці-дослідники.

Занепад науково-дослідної роботи, який стався із відомих причин, серйозно ускладнює досягнення європейських стандартів в освіті. Особисто я переконаний у тому, що якщо й треба проводити експеримент чи експерименти щодо входження до єдиного європейського простору, то їх треба було б розпочинати з експерименту по пошуку традиційних і нетрадиційних джерел фінансування науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах. Ми не можемо, не маємо права забувати про те, що сьогоднішні недоліки у науковій роботі викладача – це його завтрашні провали в педагогічній діяльності.

Очевидно настав час, коли в міру вирішення нагальних проблем матеріального заохочення викладачів маємо все більше коштів спрямовувати на наукові розробки за рахунок власних коштів вищих навчальних закладів. Ці кошти повернуться працюючим творчим викладачам, які науково збагатять себе і навчальний процес, водночас поліпшать свій добробут.

Тим більше, що одним із головних принципів створення Зони європейської вищої освіти, як це було зазначено на Конференції Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій

в м. Саламанка (29–30 березня 2001 р.), є вища освіта, яка ґрунтується на наукових дослідженнях. В документах конференції зазначено: *“Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то й створення Зони європейської вищої освіти має відбуватися одночасно й паралельно із створенням Зони європейських наукових досліджень”*.

На останній конференції міністрів освіти, що відбулася в Берліні у вересні минулого року, було ще раз наголошено, що для створення загальноєвропейського освітнього простору треба зосередити зусилля на *“забезпеченні більш тісних зв'язків між вищою освітою і дослідницькими системами в кожній із країн-учасниць. Загальноєвропейський простір вищої освіти ... матиме велику користь від спільної діяльності з європейським дослідницьким простором, змінюючи в такий спосіб фундамент для Європи Знань”*.

Учасники конференції звернулися до вищих навчальних закладів з проханням про *“збільшення ролі та вагомості досліджень задля технологічної, соціальної і культурної еволюції та потреб суспільства”*.

Входження до єдиного європейського простору, досягнення конкурентоспроможності, що відповідає європейським стандартам, неможливе без комплексних заходів, спрямованих на впорядкування робочих навчальних планів, включаючи як змістовну їх складову, так і структуру навчальної роботи. Не можна не зазначити, що саме у цій царині маємо немало невідповідностей між нашою практикою освітньої діяльності і західноєвропейською (і не тільки, оскільки така сама практика має місце в Канаді, США, інших розвинених країнах), що пов'язано саме з кількістю навчальних дисциплін, обсягами навчального часу і його розподілом.

Маємо констатувати, що вища економічна освіта все ще не може позбутися одного із суттєвих недоліків, який складався роками – хибної тенденції до дроблення курсів, формування навчального плану не виходячи з інтересів студентів, а під конкретного викладача кафедри. Склалося так, що сьогодні немало дисциплін навчальних планів підготовки фахівців напряму “Економіка і підприємництво” можна розглядати лише як розділ повноцінної навчальної дисципліни. За нашою оцінкою, близько 1/3 дисциплін навчальних планів підготовки економістів мають загальний обсяг 1,0–1,5 кредита, а близько 50 % дисциплін мають кількість кредитів не більш як 2.

Може виникнути і виникає питання: “А що поганого в тому, що ми маємо велику кількість дис-

циплін? Може, це слід тлумачити як наш позитив чи здобуток?!”

За нашою оцінкою, надмірна кількість дисциплін, а по суті це міні-дисципліна – явище, що має переважно негативні наслідки.

1. Кожна дисципліна повинна мати чітко визначений предмет, логіку викладання матеріалу. Це повинен бути матеріал системного характеру, система знань. Цієї системи знань за природою не може бути у міні-дисциплінах.

2. Міні-курс передбачає відповідну кількість годин, в межах яких знову-таки за природою неможливо запровадити тренінгові технології, організувати виконання комплексних завдань.

3. Велика кількість міні-дисциплін – це неминуче дублювання у викладанні матеріалу, масові ситуації, коли один і той самий категоріальний апарат розглядається у 3–4 дисциплінах, до того ж у різній інтерпретації.

4. Завелика кількість дисциплін, насамперед накопичення тих, які слід розглядати як розділ повноцінного курсу, призводить до перевантаження студентів і викладачів.

У цьому контексті можна послатися на дані підсумкової колегії (27 лютого 2004 р., м. Одеса), де зазначалося: *“Майже в третини перевірених ВНЗ ... тижневе аудиторне навантаження студента становить 34–36 годин. А в деяких воно нерідко перевищує навіть 36 годин. Складається враження, що керівники таких вищих навчальних закладів просто не усвідомлюють, що велика кількість навчальних дисциплін, аудиторних занять – це не лише позбавлення можливості студента бути підготовленим до самостійності в його подальшій професійній діяльності. Це обтяжує і викладача, який втрачає можливість займатися науковою діяльністю, професійно зростати. Молоді асистенти страждають насамперед. Це зрештою своєрідна “гонка годин”, що змушує всілякими способами встановлювати додаткові ставки, всупереч нормативам”*.

5. І, нарешті, останній (але не останній взагалі) доказ неповноцінності надмірної кількості дисциплін. За існуючої кількості дисциплін та кредитів на їх вивчення ми не будемо зрозумілими в Європі, страждатимуть наші студенти, яким не будуть перезараховуватимуться ті чи інші дисципліни через їх низьку трудомісткість.

Нагадаю, який має вигляд **навчальний план класичного європейського взірця**. Студенти вивчають за рік, як правило, 10 дисциплін (по п'ять за семестр). Аудиторне навантаження на дисципліну – три години, отже, тижневе навантаження становить, як правило, 15 годин. Навчальні плани

в окремі навчальні роки, за нашими даними, містять максимум шість дисциплін на семестр (на рік 12), тобто максимальне тижневе аудиторне навантаження дорівнює 18 годин.

Кількість кредитів, тобто трудомісткість навчальної діяльності в Європі за системою ECTS, становить 60. Один кредит за європейськими стандартами – це приблизно 34 академічні години. За умови, що студент вивчає у європейських вищих навчальних закладах максимум шість дисциплін за семестр, кількість кредитів у розрахунку на одну дисципліну за нашою, вітчизняною, методологією (1 кредит – 54 години) дорівнюватиме 3,8. А тепер запитавмо себе, чи багато дисциплін наших навчальних планів мають кількість кредитів у діапазоні 3,5–4?

Ще один напрям навчальної діяльності, який потребує підвищеної уваги в процесі підготовки до входження у єдиний європейський освітній простір, – це **вдосконалення структури робочого часу як викладача, так і студента** та наповнення якісно новим змістом різних видів педагогічного навантаження.

За останні роки у більшості вищих навчальних закладів України, які готують економістів, відбулися позитивні зміни щодо зменшення частки аудиторних занять. Водночас зросли обсяги індивідуальної та самостійної роботи студентів. Однак маємо визнати, принаймні я і мої колеги з КНЕУ це визнаємо, що зменшення аудиторних занять далеко не завжди супроводжувалось і супроводжується якісним наповненням змісту самостійної роботи та контролю її результатів.

За нашими спостереженнями й оцінками, студенти європейських вищих навчальних закладів більш плідно працюють у ході самостійної роботи порівняно з нашими студентами, вони мають напружені індивідуальні завдання, які повинні виконати у ході самостійного опрацювання навчального матеріалу. Це й підготовка рефератів, есе і виконання робіт розрахункового характеру, підготовка доповідей і реферативних матеріалів з публікацій по тих чи інших проблемах і багато іншого. Роботи, що їх має виконати студент, підлягають перевірці професором або доцентом і захисту самостійно під час індивідуально-консультативної роботи викладача із студентом. Отже, самостійна робота має конкретний результат, вона підлягає перевірці, захисту й оцінюванню. З огляду на досвід зарубіжних вищих навчальних закладів, потрібно переглянути існуючу в наших закладах практику організації самостійної роботи, наповнити реальним змістом індивідуальну роботу викладача із студентом.

Розпочинати цю важливу роботу треба з розробки розгорнутих робочих навчальних програм дисциплін, де має бути “виписана” вся технологія індивідуальної та самостійної роботи студентів, як і інші складові роботи викладача та студента по окремо взятій дисципліні.

Важливою складовою навчальної діяльності була і залишається система оцінювання, діагностика знань студентів. Незалежно від входження до Болонського процесу ця проблематика для наших ВНЗ є актуальною, а з огляду на приєднання до вимог європейської спільноти її актуальність зростає на порядок вище.

У ході підготовки до приєднання до Болонського процесу щодо оцінювання нам слід вирішити триєдине завдання:

1. Опрацювати найбільш доцільні підходи до діагностики знань студентів з урахуванням накопиченого досвіду у вищій школі України.

2. Опанувати систему оцінювання знань за шкалою ECTS, тобто шкалою системи Європейських залікових кредитів.

3. Відпрацювати “технологію” взаємопереведення оцінок, що прийняті у вітчизняній практиці, до оцінок ECTS.

Друге і третє завдання має “технологічний” характер, особливих складнощів щодо врахування вимог ECTS тут немає. Проте було і залишається актуальним перше, головне, завдання: як досягти найбільш об’єктивного оцінювання, як зробити, щоб оцінювання виконувало притаманні йому функції, насамперед дві основні – контролюючу і мотивуючу. У разі виконання *контролюючої функції* має забезпечуватися об’єктивність оцінки, діагностика реального рівня навчальної роботи. Реалізація *мотивуючої функції* означає, що система оцінювання має спонукати студентів до плідної, систематичної роботи та досягнення на цій основі більш якісного рівня знань.

Удосконалюючи систему оцінювання знань, **треба брати до уваги зарубіжний досвід** у цій сфері, зокрема країн, що приєдналися до Болонського процесу, узагальнення якого дає підстави для **виокремлення таких тенденцій:**

1. Вищі навчальні заклади все більшу увагу приділяють запровадженню комплексних систем оцінювання знань. Ці системи спрямовуються на диференціацію рівня знань студентів, мають реагувати навіть на невеликі коливання щодо глибини засвоєння матеріалу кожним студентом, забезпечувати методично однаковий підхід до оцінки якості навчання студентів і як результат – забезпечувати об’єктивність діагностики знань, соціальну справедливість по відношенню до основного

суб'єкта освітньої діяльності – студента.

Для цих систем характерним є використання різноманітних шкал та критеріїв, за допомогою яких здійснюється діагностика всіх видів навчальної діяльності, застосування прозорих, наперед відомих методів оцінювання, постійне інформування студентів про результати навчальної діяльності.

На зміну формальним, спрощеним методам діагностики знань приходять комплексні системи, які одночасно забезпечують об'єктивність оцінювання знань студентів і мотивацію останніх до плідної роботи впродовж усього періоду навчання.

2. Усвідомлення того, що провідною складовою навчального процесу має бути самостійна робота студента, яка повинна мати конкретні змістовні характеристики, контролюватися, перевірятися й оцінюватися. Це означає, що в системі загальної діагностики знань важливого значення набуває поточна робота і поточне оцінювання.

Принципово важливим є й те, що цілі блоки програмного матеріалу можуть бути перевірені й оцінені тільки під час поточного контролю – це вміння робити презентації, навички виконання самостійних робіт у формі есе, рефератів, доповідей з конкретних проблем тощо.

Якщо є потреба розміщування матеріалу, якщо є різні форми подачі та засвоєння матеріалу, якщо є навчальний матеріал, який можна перевірити та оцінити лише впродовж семестру, то має бути поточне оцінювання і його слід розглядати як важливу складову загальної діагностики знань.

3. Переважне проведення іспитів у письмовій формі. Нерідко іспит в усній формі сприймається як порушення прав людини, як форма контролю, за якою з суб'єктивних причин студент не має змоги самореалізуватися, захистити своє право на об'єктивність в оцінюванні знань.

Не можна обійти і такого питання, як використання так званих шпаргалок. У зарубіжних країнах (зазвичай дальнього зарубіжжя) такого явища практично не існує. Це пов'язано як з менталітетом, психологією студентів зарубіжних країн, так і надзвичайно жорсткими санкціями до тих, хто користується шпаргалкою. У зарубіжній практиці нормальним є явище, коли під час іспиту студент піднімає руку і заявляє, що його сусід користується шпаргалкою. Слід зазначити, що це, як правило, не викликає негативної оцінки з боку однокурсників.

Що стосується заліків, то в багатьох країнах їх просто не існує, що змушує принаймні задуматися: чому це так? Чи не практикуємо ми проведення заліків лише за давньої звички?

4. Прозорість навчального процесу, повна інформованість студентів про зміст навчальних планів та навчальних програм, розширення вибіркової складової робочих навчальних планів, прозорість критеріїв оцінювання знань. Водночас студент має право на захист своїх прав у найширшому розумінні цього слова.

5. Підвищення частки поточного оцінювання у загальному, підсумковому оцінюванні. Наприклад, у багатьох вищих навчальних закладах Канади при 100-бальній системі оцінювання максимальна кількість балів, яку студент може набрати на іспиті, становить 45. Отже, більше половини балів студент має "заробити" у процесі поточної роботи.

6. Застосування різноманітних шкал оцінювання, які мають велику кількість діапазонів, а отже, різновидів оцінок. У більшості англійських країн застосовують 100-бальні системи, наприклад у США, або 100-процентні, як у Великій Британії, що мають багато варіацій. У багатьох випадках для оцінювання знань використовують додаткову градацію, наприклад, 91–100 балів – оцінка "А", 80–90 балів – оцінка "В" тощо. У франкомовних країнах для оцінювання знань студентів широко використовують 20-бальну шкалу. У Канаді застосовують 12-ти бальну шкалу, тобто у традиційній чотирибальній шкалі (2, 3, 4, 5) кожна оцінка має додатково ще три значення оцінок: 5–; 5; 5+ та ін.

7. Розвиток системи оцінювання знань. Незважаючи на специфіку викладання окремих дисциплін у різних навчальних закладах, відмінності у програмах, методичному забезпеченні тощо, системи оцінювання, що діють у зарубіжних ВНЗ, як правило, передбачають можливість перезарахувати предмети при переході із одного закладу до іншого.

8. Зменшення кількості дисциплін, які є об'єктами оцінювання, з одночасним збільшенням по них кредитів та трудомісткості опанування знань.

Аналізуючи зарубіжний досвід оцінювання знань, хотілося б поділитися власним досвідом. Так, дворічна практика застосування в КНЕУ нової системи оцінювання знань студентів довела, що підсумкова оцінка з дисципліни має бути сформована з двох складових – за результатами поточної діяльності та результатами діагностики знань у формі іспиту, адже обидві складові загальної підсумкової оцінки за нашої системи мають самостійне значення, а для цього програмний матеріал розмежовується за змістом та в часі.

Завданнями поточного контролю за нашої системи оцінювання є: перевірка розуміння та за-

пам'ятовування певного матеріалу, вироблених навичок проведення розрахункових робіт, умінь самостійно опрацьовувати тексти, спроможності осмислити зміст теми, умінь публічно чи письмово подати певний матеріал, а завдання іспиту полягає в перевірці розуміння студентом програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язків між окремими розділами, здатності творчого використання накопичених знань, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми.

Це означає, що на поточний контроль слід виносити завдання, які не можна або недоцільно перевіряти на іспиті (уміння та навички проводити розрахунки, користуватися комп'ютером, виконувати практичні завдання індивідуально чи в складі малої групи тощо).

Натомість завдання, які виносять на іспит, повинні мати узагальнюючий характер та давати змогу оцінювати рівень творчого, цілісного бачення курсу, вміння синтезувати отримані знання, використовувати їх для аналізу ситуацій та формулювання свого ставлення до тих чи інших проблем.

Отже, за нашим глибоким переконанням підсумкове оцінювання слід проводити у формі іспиту. Для економічних спеціальностей це має бути аксіомою, адже лише при підсумковому оцінюванні знань у формі іспиту можна перевірити усвідомлення глибинних засад щодо структури, змісту, логіки курсу, розуміння програмного матеріалу як системи знань і взаємозв'язків між змістовими модулями, вміння сформувати своє ставлення до певної проблеми навчальної дисципліни тощо.

З огляду на викладене викликає сумніви правомірність пропозицій деяких наших колег щодо відмови від іспитів та заміни їх системою поточно-модульного контролю.

У контексті входження до Болонського процесу маємо визначитися також з доцільністю збереження деяких усталених складових організації навчального процесу та внести зміни, що корелюють із загальноєвропейською практикою. Так, існує **необхідність внесення змін і доповнень до Порядку ліквідації академзаборгованості**. Зазначу, що студенти західноєвропейських ВНЗ, як правило, мають право ліквідувати академзаборгованість до наступної сесії та подовжити термін навчання.

Потребує критичної оцінки чинний порядок державної атестації на IV курсі. Якщо студент виконував упродовж чотирьох років вимоги державного стандарту, то яка потреба в додатковому контролі з боку ДАК? Чи не доцільніше передбачити державний іспит при вступі до магістратури?

Набуття конкурентних переваг, зростання якості освіти неможливе без активізації навчального процесу. Слід визнати, що вища школа України ще не повністю позбавилася шкільних форм організації навчання.

У зв'язку з перебудовчими процесами в країні, зміною навчальних планів певний час ми мали проблеми з **навчально-методичним забезпеченням**. Бракувало сучасних підручників, посібників, навчальних видань для самостійного вивчення програмного матеріалу. В цей період (далеко не найкращий у нашій історії) склалася своєрідна педагогічна "майстерність", коли викладач змушений був диктувати зміст основних положень теми, а студент занотовувати цей зміст. Нині ситуація з навчально-методичним забезпеченням суттєво змінилася на краще. З абсолютної більшості дисциплін навчального плану маємо добротні, сучасні підручники, посібники, підготовлені нашими викладачами.

Однак тут виникла чергова проблема. Викладачі вже звикли до тієї, м'яко кажучи, своєрідної методики викладання. Одні вже "виросли" на цій методиці й іншої не знають або не хочуть знати, деякі викладачі усвідомлюють всю хибність викладання під диктовку, проте від неї не відмовляються, вона їх влаштовує. Немало й таких викладачів, яким бракує досвіду, професійних навичок, знань з сучасних методик і технологій викладання економічних дисциплін.

Проте при зростаючих потоках сучасної наукової інформації репродуктивне засвоєння студентом необхідного обсягу знань стає вже неможливим. Для вирішення цієї проблеми викладачу треба широко застосовувати весь арсенал існуючих сучасних технологій та інтерактивних методів навчання, а з метою розширення діапазону освітніх послуг варто активізувати роботу з розробки і застосування дистанційних програм підготовки фахівців.

Хочу також привернути Вашу увагу до такої суттєвої обставини, яка, за нашою оцінкою, є однією з умов входження України в Болонський процес. Йдеться про **започаткування нового етапу у формуванні сучасних відносин між викладачем і студентом**, а саме забезпечення прозорості навчального процесу в найширшому розумінні цього слова, без чого будь-які реформи втратять свій сенс.

Ця прозорість має досягатися передусім максимальною інформованістю студента. Доцільно видати довідники для студентів, забезпечити інформацією про Болонський процес усіх учасників навчального процесу.

Вважаємо, що студенти наших університетів вже на початку семестру повинні знати, що вони мають опанувати, що від них вимагається, якими будуть критерії оцінювання їх знань, скільки балів і за що вони можуть отримати під час поточних та підсумкових контрольних заходів. Для цього на відповідних сайтах університетів слід по кожній із дисциплін навчального плану розмістити методичні матеріали, складовими яких мають бути: перелік питань, що охоплюють зміст робочої програми дисципліни; приклади типових завдань, що виносяться на іспит; порядок поточного і підсумкового оцінювання знань із дисципліни; особливості поточного контролю знань студентів заочної форми навчання; зразок екзаменаційного білета; список рекомендованої літератури.

Отже, вирішуючи питання максимальної інформованості студентів, потрібно довести до кожного з них чи то довідник, чи розмістити на сайтах ВНЗ комплект нормативно-методичних матеріалів, складовою яких мають бути посеместрові робочі навчальні плани, сутність системи залікових кредитів, порядок формування індивідуальних навчальних планів тощо.

Знову звертаючись до власного досвіду, зауважу, що в КНЕУ в цьому напрямку розроблені посеместрові робочі навчальні плани – зрозумілі за структурою та змістом кожному студенту, видано довідник студента з інформацією про основні засади організації навчального процесу, поточне і підсумкове оцінювання знань, порядок нарахування стипендій, ліквідацію академзаборгованостей, наукову діяльність студентів, соціальний захист тощо, постійно оновлюються сайти, на яких розміщено якомога більше інформації щодо організації навчального процесу, формування варіативної частини навчальних планів тощо.

У цілому вся підготовча робота до приєднання до європейського освітнього простору має здійснюватися за спеціально розробленим планом. Маємо усвідомити, що головний акцент необхідно робити не на експерименти, а на плідну щоденну роботу, спрямовану на гармонізацію власної освіти.

Сьогодні, незважаючи на те що більшість європейських країн приєдналися до Болонської конвенції, серед наукової та освітньої громадськості не вщухає бурхлива суперечка щодо наслідків цієї події. Дехто повністю заперечує необхідність інтеграції європейських освітніх систем, дехто вважає, що лише завдяки Болонському процесу вирішаться всі проблеми, що існують в сучасній освіті, але істина, на нашу думку, деє посередині.

Вважаємо, що не приєднуватися до Болонського процесу – величезна помилка. Тим більше, що варто усвідомлювати: основою загальноєвропейської освітньої реформи є встановлення міжнародних стандартів для дипломів, відсутність яких рано чи пізно стане серйозною перешкодою для випускників українських ВНЗ на все більш інтернаціоналізованому ринку праці. Однак великою помилкою було б некритичне ставлення до окремих його положень, поспішність при впровадженні тих чи інших новацій без створення необхідних передумов.

Болонський процес не є процесом, що має ознаки певної автономії чи надбудови. Це, власне, те, чим мали б опікуватися щодня незалежно від того, освячена чи ні ця важлива для освіти діяльність під назвою Болонська декларація. Далі маємо прийняти за вихідну засаду й те, що отримало назву Болонський процес, те, що характеризує його зміст, має бути не уніфікацією європейської освіти, а її гармонізацією.

Болонський процес міг би мати й іншу назву та форми реалізації, однак для нас це має означати лише одне: завдяки цьому процесу маємо набутися нових конкурентних переваг, маємо досягти нового рівня конкурентоспроможності наших випускників і одночасно гармонізувати нашу освіту, зробити так, щоб ми були зрозумілі Європі, а Європа була зрозуміла нам. Такі елементи уніфікації, які є в документах Болонського процесу, потрібно так вписати в практику освітньої діяльності, щоб не зашкодити вітчизняній освіті, зберегти елементи власних конкурентних переваг та збагатити їх кращими надбаннями світової практики.

На завершення хочу наголосити на тому, що спільними зусиллями ми маємо зробити все можливе, щоб прискорити входження до Європейського освітнього простору, зберігши всі надбання вітчизняної освіти та доповнивши їх кращими взірцями європейського досвіду. При цьому слід враховувати всі слушні пропозиції членів президії Науково-методичної комісії щодо вдосконалення організації навчального процесу з тим, щоб зробити наступний крок до інтеграції економічної освіти у світовий освітнянський простір, не втративши при цьому жодного здобутку, жодного надбання вітчизняної освітньої діяльності. Це принципове положення, від якого ми не повинні відходити за будь-яких експериментів.